

BORIS PAHOR, MESTO V ZALIVU

Ime Borisa Pahorja ni v naši literaturi neznano ali novo. Med pripovedniki, ki so pričeli objavljati svoja dela po vojni, mu pripada zelo vidno mesto, ne samo zaradi tega, ker je ob Alojzu Rebuli naš edini pisatelj, ki je življenjsko in pisateljsko zvezan z usodo tržaškega mesta in primorskih krajev, marveč zaradi literarnih kvalitete, ki jih izpričuje njegovo pisanje. Vsaka izvirna pisateljska osebnost je po svoje zanimiva, tako tudi Pahorjeva, saj je spregovorila v našem leposlovju znova o svetu in ljudeh, o katerih bi komajda mogli reči, da so bili predmet sodobnega literarnega upodabljanja. Zaradi nežne, z nacionalnim čustvom prepojene kulture ustvarjanja velja Pahorjevo pero kritično spremljati in mu odrediti umetniške mejnike in možnosti nadaljnega razvoja in rasti.

Kaj nam novega odkriva in pripoveduje »Mesto v zalivu«? O kakšnem svetu, dogodkih in ljudeh govori? Kako se odsvita vojni čas na straneh Pahorjevega romana?

Pahorjeva zgodba ni kdo ve kako razsežna. Pisatelj pripoveduje o begu tržaškega študenta Rudija Lebara iz poražene italijanske vojske, o njegovi vrnitvi v domači primorski svet, kjer se ob srečanju z domačini po kratkem premišljevanju, oklevanju in notranjem boju odloči, da ne bo odšel k partizanom na kraško planoto, marveč v Trst. Leban prične sodelovati v tržaški ilegali šele takrat, ko je dokončno v sebi premagal strah pred težavami osvobodilnega boja v okupiranem Trstu. Ljubezen, ki jo goji do rodnega mesta, in pa spoznanje, da je mogoče samo z bojem na tržaških ulicah osvoboditi in obvarovati mesto pred dokončno nacionalno izgubo, narekujejo in sprožita odločitve Rudija Lebara, ki si tako izbere težje torišče za sodelovanje v osvobodilni vojni. Zgodba se odigra v treh septembrskih dneh leta 1943, torej kmalu po kapitulaciji Italije, ko se je boj v Julijski krajini izredno razmahnil in je primorska nacionalna in rodoljubna akcija kot plaz zbrisala dvajsetletno italijansko okupacijo. Pisatelj je torej zgodbo o Lebanovi vrnitvi in odločitvi postavil v dogajanje, ki mu težko najdemo sorodnega v zgodovini našega boja, kajti temperament primorskih ljudi in pokrajinske posebnosti Primorja so vtisnili osvobodilnemu boju ob morju svojevrsten pečat. Pokrajina nad Trstom je v vrsti zelo dobro opisanih prizorov zaživela v tolikšni meri, da tudi zahtevnejši bralec na mnogih straneh Pahorjevega romana najde pravo in čisto doživetje besedne umetnosti.

Naslov novega Pahorjevega romana omenja Trst kot prizorišče zgodbe. Vendale okvir oziroma prizorišče pripovedi o Rudiju Lebanu ni v tržaškem mestnem miljeju, marveč v njegovi okolici, v bližnjih vaseh slovenske obale. Razen glavnega junaka romana, Rudija Lebara, so vse ostale osebe domačini iz okoliških vasi, Kontovela in Proseka, torej iz kmečkega ali vsaj v najširšem smislu besede predmestnega miljeja, ki pa je zelo tesno čustveno povezan z mestom, saj je njegov trdni nacionalni in obrambni pas in ščit in

* Knjige nam Primorska založba »Lipa« v Kopru ni poslala v oceno. — Op. ur.

pa njegova delovna sila. Pisatelj torej ni direktno zajel in upodobil dogodkov iz tržaške ilegale, kajti Rudi Leban odide v Trst šele, ko se zgodba zaključí. Trst, mesto v zalivu, je tedaj samo posredno okolje Pahorjevega romana. V miselnem in nacionalnem čustvenem tonu romana pa je seveda Trst osrednji motiv, kajti osebe »Mesta v zalivu« neprestano razmišljajo o svojem mestu ob morju, se bore zanj prav tako kot za svojo svobodo in življenje. Tudi Rudi Leban odhaja v mesto kot mnogi drugi zaradi ljubezni do njega, ko je naposled premagal strah pred nemško okupacijsko vojsko, ki se je pod njenim nasiljem Trst spremenil v veliko ječo. »Mesto v zalivu« tedaj ni roman iz tržaškega življenja, marveč nekakšna pesnitev v prozi, ki nam pripoveduje o ljubezni kraških okoličanov do njihovega mesta, o njihovem boju za to mesto, ki ne sme izginiti v morju tujstva.

Zato pa je slovenska obala v Pahorjevi knjigi dobila svojega pesnika. Te kraške vasice, stisnjene sredi kamnitih bregov, vinogradov in morja, ta obala, ob kateri žive kakor na mrtvi straži slovenstva ribiči, mornarji, kmetje, vinogradniki, delavci in posli in se čez dan izgublajo po tržaških trgih, ulicah, delavnicah in obratih, ti kraji in ti ljudje so oživelí pod pisateljevim peresom živo, plastično in prepričljivo. Prikupen, domač in iskren lirizem je razlit preko teh krajev in teh ljudi. Z njim je avtor pokazal svoj posluš in dar za opazovanje in opisovanje narave in ljudi, pa tudi svojo narodno obrambno prizadetost. Tudi v romanu »Mesto v zalivu« sta se znova izrazila pesniški narodno obrambni čút in smisel, ki tako karakteristično spremljata našo prozo in poezijo od Prešernovih in Levstikovih časov pa vse do danes. Pri Pahorju se mi zdi pristnost tega čúta nujna, saj njegove zgodbe rastejo snovno iz tistih naših tal, nad katerimi se plazi svinčenatežka senca potujčevanja. Ni se nam treba sramovati ali odrekati te tako značilne nacionalno čustvene sestavine naše literature, ki je znala varovati in opozarjati na slovenske nacionalne interese marsikdaj bolj in uspešneje kot pa naša politična misel in akcija. Zlasti pa se ni treba odrekati te poteze, če je položena v neko delo s tankim in subtilnim umetniškim posluhom za mero in za skladnost z glavnim motivom zgodbe. Pisatelj izraz ni vedno docela pregnanten, včasih se precej približuje verbalizmu in zaide tu in tam v nepotrebno sentimentalnost. Vendar je Pahorjev opis, če ga vzamemo v celoti, prikupna podoba najzahodnejšega dela naše dežele, polne sonca, kamenja in morja, ki v njej raste, živi in umira svojevrstni, kraški tip slovenskega človeka.

Pričakovali bi tedaj, da bo pisatelj v razgibani, dramatični čas in prizorišče, ki ga je opisal s tolikšnim posluhom in s tako sočnimi barvami, postavil kot glavne osebe krepke in polnokrvne značaje, take, ki bi s svojo življenjsko zgodbo in usodo bili sposobni nositi težo romana. Vendar moramo takoj ugotoviti, da je »Mesto v zalivu« umetniško bolj doživeto v opisih nacionalno čustvene atmosfere, ki ovija slovensko obalo in njen trdni, neupogljivi kraški živelj, kakor pa v orisu glavnih junakov romana: Rudija Lebana, Vide in Majde. Res je sicer, da se je avtor v svoji pripovedi srečno izognil literarnemu aktivizmu, propagandnosti, patetiki in črno-beli tehniki, ki spremljajo mnoga slovenska leposlovna dela z vojno tematiko. Toda tudi v Pahorjevem romanu je resda v manjši meri, a vendarle prišla do izraza tako imenovana zunanja in notranja brezkonfliktnost značajev, vsaj kar zadeva podobo Rudija Lebana. Brezkonfliktno oblikovanje značajev, ki ga tako pogosto srečujemo v vojnih tekstih, je po svojem bistvu nasilje nad življenjem in živimi

ljudmi in izvira iz napačnega prepričanja, da so zunanja, v vojnem času vladajoča nasprotja mehanično razdelila ljudi na dobre in slabe. A če bi bila taka mehanična delitev, ki odrine vprašanje zavesti vstran, resnična, bi ne pomenila nič drugega, kakor da so se v vojni spopadli dobri in slabi avtomati, ne pa živi ljudje, ki so imeli in nadalje razvijali vsak svoj psihološki in moralni svet, svoje notranje življenje, ki ni bilo vselej zgolj skladno in harmonično.

Če se vprašamo, kakšni so motivi, ki uravnavajo aktivnost Rudija Lebana, kje je njegov trenutni življenjski problem in konflikt in kako se oblikuje in razvija njegova človeška in patriotska zavest, vidimo, da so izpovedna razmišljanja Rudija Lebana o ljudeh, o osvobodilnem boju, Trstu in marševih sicer zastavljena na zelo širokem registru, vendar pa niso dovolj globoko zvezana z njegovo dejavnostjo, da bi zaradi njih postal Rudi Leban krepko oblikovan in polnokrven značaj. Rudi Leban je v bistvu meditator, ki se počasi prebujal v omahovanju med partizanstvom in pa tržaško ilegalno, kar zadeva njegovo družbeno in nacionalno aktivnost, in med Vido in Majdo, kar zadeva njegovo osebno in čustveno življenje. Junak »Mesta v zalivu« je v bistvu simpatična, čeprav ne preveč zanimiva oseba. Pisatelj mu razen želje, da bi se boril, in omahovanja, kje naj se bori, ter ljubezenske izbire med Vido in Majdo ni dal drugih, posebnih možnosti, da bi se razvil in zrastle v markanten značaj.

Roman je napisan v obliki razmišljanj Rudija Lebana in je lirični povzetek njegovih razgovorov z domačini, zato je seveda razumljivo, da je v njem le malo dogodkov ali situacij, v katerih bi nosilec zgodbe poskušal uveljaviti svoje težnje in nagibe. Kakor je po eni strani ta meditativni način posebnost tega romana in tudi njegova vrednost, pa so v njem na drugi strani mnoge nevarnosti, zaradi katerih zgodba in osebe izgubljajo svojo življenjskost. Ko Rudi Leban razmišlja o času in ljudeh, o rodnem kraju, njegovi zgodovini in prihodnosti, čutimo, kako se z njim družijo in povezuje pisatelj. Preveč je namreč Rudi Leban neposredni glasnik pisateljevih nazorov in razpoloženj, katerim sicer takšnim, kakršna so, ni treba ugovarjati. Vendarle pa se zaradi te povezave Rudi Leban ni mogel razviti v polnokrvo, živo in neodvisno osebnost, ki bi si v viharju vojnih dni iz razmišljanj in razdvojenosti utirala svojo pot v skladu s svojim značajem, svojim pojmovanjem sveta in patriotskih dolžnosti. Zdi se mi, da si je avtor preveč podredil svojega junaka. Najbrž bi bilo bolje, ko bi bil napisal zgodbo v prvi osebi, če je že hotel združiti sebe, svoj meditativni svet in življenjsko usodo Rudija Lebana. Prepričan sem, da bi tako dobili zelo dobre in s tankim poslušom napisane meditativne zapiske o vojnih dneh.

Docela problematična pa je v romanu Vida, mlado dekle, ki hoče uiti ponižanju »sciave« in se zateči v veliki svet zato, da bi lahko zaživela polnopravno življenje, nepoznana sicer, toda svobodna. Vida je ustvarjena bolj kot simbol nečesa kakor pa kot živo bitje in je bolj nekakšna literarna personifikacija nemira, življenjske strasti in iskanja kot pa dekle, ki jo žene v svet trpko spoznanje, da je ujeta med kraške skale in med ponižanje, ki ji ga prinaša tujčeva okupacija. Docela pa je nepotrebno, da jo je pisatelj zvezal z motivom Lepe Vide, kajti premalo je v njej notranje vsebine, spoznanj, življenjskih izkušenj in bridkosti, da bi lahko s svojimi željami, oditi v široki svet, bila vsaj malo podobna tragični junakinji iz narodne pesmi. Pahorjeva

Lepa Vida samo po imenu opozarja na motiv hrepenenja po svetu in po svobodi. Hkrati pa je dokaz, kako nesmotrno si je zamišljati značaje po simbolih, namesto da bi značaji zaradi svoje svojevrstne življenjske vrednosti in usode v simbole šele prerastli. Tudi druga glavna ženska oseba, Majda, je le bežno orisana in razvita. To je borbena dekle, ki ne razmišlja preveč, marveč ve že vnaprej, kaj je prav in kaj mora storiti. Prikupna podoba dekliske vernosti in navdušenja. Pahorjevim glavnim osebam, čeprav so v bistvu vse simpatične in tudi orisane s prizadevno pisateljsko toplino, manjka krvi in živosti, manjka jim globine.

Zanimivo pa je, da so tudi v Pahorjevem romanu kakor v večini naših vojnih proznih tekstov epizodne osebe mnogo bolj živo in prijemljivo orisane kakor pa glavni junaki. Ali nas to zanimivo dejstvo ne opozarja, da naš sodobni pisatelj brž zadene bistvene črte neke osebe, dokler se ta giblje na robu dogodkov, ali pa je le ilustracija dogajanja. Ko pa se epizodna oseba premakne v središče dogodkov in ko bi se morala zaradi tega razviti v značaj, v človeka z vso njegovo široko skalo čustev, misli in dejanj, pričneta pisateljevo pero in invencija nenadoma pešati. Glavni junaki ostajajo le skice, medtem ko so stranske osebe v nasprotju z njimi žive in zanimive.

»Mesto v zalivu« je vsekakor zelo prijetno branje, kulturno in spretno napisano in tudi večidel zanimivo. Pisatelj je svoje delo razdelil na štiriintrideset poglavij. Vsako je opremil z uvodnimi besedami oziroma odlomki, ki so vzeti iz spisa »To naše drago mesto« in iz drugih tekstov. Vendar pa se mi zdi, da ti uvodni sestavki celotno lirično pripoved zelo motijo. Kaj je pravzaprav z njimi pisatelj nameraval, si je težko razložiti. Resda ti odlomki, posejani sredi liričnega teksta, opozarjajo s svojo konkretnostjo na določen zgodovinski čas, vendar pa je »Mesto v zalivu« tudi brez njih trdno zasidrano v času in dogajanju in so zategadelj ti vložki odveč.

Svoj roman je Boris Pahor napisal, kot pravi v posvetilu, »v spomin svojim prijateljem, ki so plačali z življenjem ljubezen do rodnega mesta«. »Mesto v zalivu« je v resnici izraz pisateljeve ljubezni do domačega kraja. Kljub hibam, ki smo jih omenili, pomeni Pahorjev roman v naši literaturi nekaj, kar ne bo zbledelo ali ugasnilo kakor toliko drugih del, napisanih na iste ali sorodne vojne teme. Po novelistični zbirki »Moj tržaški naslov« in romanu »Vila ob jezeru« je Pahorjevo tretje delo resen dokaz, da nam v Trstu zori in ustvarja pisatelj, od katerega si lahko še veliko obetamo. Med drugim lahko tudi upamo, da se bo Boris Pahor še povrnil k svoji priljubljeni temi o Trstu, saj tudi zgodba o Rudiju Lebanu zahteva svoj drugi, tržaški del.

Bojan Štih

DANE DEBIČ, BREZ MILOSTI

V svoji prvi knjigi* poroča Dane Debič o življenju na Štajerskem med zadnjo vojno. Časovni in teritorialni okvir romana je zelo širok: avtor opisuje okupirano zaledje in partizansko ozemlje od aprila 1941 do maja 1945. Dejanje je lokalizirano v okolico Celja ter so kraji povečini imenovani s pravimi imeni. Tudi nekatere epizode in osebe so zgodovinsko resnične.

* Dane Debič, Brez milosti. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1955.